

Comentariu

Laurențiu Nistorescu

Cum i-a furat Napoleon ceasul lui Stalin¹

Însemnare despre rolul cronologiei în formularea de observații etimologice pe relația dac vs slav

*Nu este un secret pentru nimeni faptul că, la noi (dar nu numai), dicționarele – de la cele generaliste la cele specifice – se nasc sub spectrul legii entropiei. În traducere, a tendinței universale de a atinge rezultate maxime cu eforturi minime, sau, mai direct, a înclinației de a prelua de-a gata, din ediție în ediție, formulări care vor fi avut la vremea apariției lor măcar justificarea unui stadiu incipient al investigației, dar pe care, generații la rând, nu s-a mai ostenit nimeni să le supună analizei critice ori, cel puțin, elementarei confruntări cu realitatea. Dacă, acum un veac și jumătate, Bogdan Petriceicu Hasdeu ori Lazăr Șăineanu (personalități a căror contribuție la dezvoltarea culturii naționale, inclusiv pe componenta cercetări științifice, este, de altfel, copleșitoare) și-au dat cu părerea că termenul de vocabular *X* a derivat din termenul *Q* sau a fost preluat din aria lingvistică *A*, indiferent câte inscripții și documente care să facă dovada contrariului se mai descoperă, indiferent câte analize vor ajusta între timp inevitabilele ipoteze de lucru inițiale, edițiile de dicționare de la acest început de mileniu III vor repeta neabătut ceea ce au apucat să spună, în contextul științific precar în care au trăit, autorii dintâi. Așa se explică de ce suntem și astăzi asigurați că termeni a căror origine este nu numai certă ca proveniență etimologică, dar și riguros databil², precum denumirea lunii iulie, provine pretutindeni în lume din limba latină, numai în cea mai latină dintre limbile neolatine, în daco-română, din... slavul *Ijuli* (conform DEX³) și neogrecul *ιοῦλιος* (conform DER⁴). Și aceasta, în pofida sutelor de atestări epigrafice antice care probează circulația termenului în cauză în spațiul de sinteză daco-romană!*

Sub semnul entropiei, în sensul mai sus precizat, stă și una dintre predispozițiile malade de formulare a judecăților de valoare privitoare la substratul geto-dac al limbii

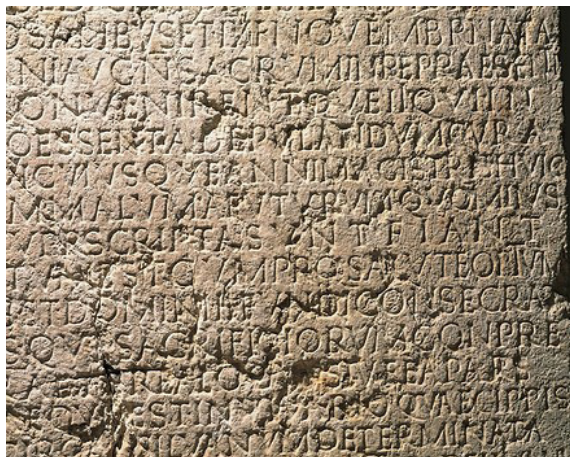
1. Titlul este, sperăm că de la sine înțeles, o metaforă – una care-și va primi, oricum, explicitarea.

2. Aceste luni au fost astfel denumite printr-un edict imperial al lui Octavian Augustus; în plus, logica elementară pretinde ca întregului pachet de denumiri de luni, înstituit prin act juridic în epoca lui Iulius Caesar și Octavian Augustus, în cadrul reformelor calendaristice, să-i fie recunoscut același parcurs etimologică. Ne alăturăm în a semnala această aberație de dicționar, eforturilor sisematice depuse de latinistul timișorean prof. univ. dr. Dan Negrescu

3. Dicționarul EXplicativ al limbii române, *sub voce*

4. Dicționarul Etimologic Român, *sub voce*

române: aceea de a nega posibilitatea ca un element sau altul de vocabular să fi ajuns în limba daco-română prin simpla sa perpetuare din substratul autohton, invocând drept unic argument faptul că termenul în cauză se regăsește într-unul sau altul din idiomurile slave. Eroarea de paradigmă analitică, pe care dorim s-o evidențiem prin această intervenție

datorită caracterului său de fenomen în sfera analizei etimologice, derivă aici din ignorarea condiționalităților pe care cronologia le impune proceselor de metamorfozare a limbajelor. Atunci când un anumit element terminologic este identificat deopotrivă în inventarul geto-dac și în cel slav, este cu desăvârșire de neadmis ipoteza că el ar fi fost împrumutat din slavă în geto-dacă, din simplul și incontestabilul motiv că cele două realități lingvistice nu au fost contemporane: limba geto-dacă se stingea atunci când sinteza cultural-lingvistică slavă abia se

iniția – ceea ce, s-o spunem din start, are o singură rezultantă logică, deci fără drept de recurs: faptul că împrumutul terminologic identificat s-a putut produce exclusiv în sens invers⁵.

În ceea ce privește poziționarea cronologică a limbii geto-dacice, lucrurile sunt limpezi din perspectivă istorică, deși nu întotdeauna luate în considerare de o manieră adecvată. La jumătatea mileniului I î.Hr.⁶, de când datează cele dintâi atestări scrise despre existența și natura acestei limbi, geto-daca are deja o individualitate proprie, inclusiv în raport cu ansamblul pan-tracic; similar, la începutul secolului III d.Hr., prin notoria inscripție de la Brigetio⁷, avem o atestare fermă a faptului că această realitate lingvistică continua să se manifeste deplin, încă ferm disjunct față de lingua franca a epocii, latina, care devenise deja principalul referențial comunicațional inclusiv în arealul

5. Această soluție trebuie înțeleasă în integralitatea ei. Astfel, dacă atestarea unui împrumut pe această relație este certă, ne aflăm în fața uneia din următoarele trei (și numai trei) posibilități: termenul a fost preluat în fondul slav direct din geto-dacă sau, mai larg, din ansamblul lingvistic tracic (nimic extravagant, în condițiile în care ariile de manifestare a celor două realități lingvistice s-au suprapus parțial, iar componentele sud-dunărene ale ansamblului tracic au participat direct la forma cea mai durabilă a sintezei slave, canonul lingvistic de cult și administrație desăvârșit în anul 893, prin sinodul de la Preslav - Marțian Sorin, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice în secolele VII-XI*, Ed. Galaxia Guttenberg, Târgu Lăpuș 2006, pg. 78); termenul aparține unui substrat comun idiomurilor geto-dac și slav (situație, iarăși, nesurprinzătoare, de vreme ce cele două erau integrate aceluiași continuum lingvistic, de îndubitabilă sorginte indo-europeană); respectiv (dar în acest caz, doar cu amendamentul că procesul putea avea loc doar în faza tardivă a geto-dacei, respectiv, în cea incipientă a slavei), termenul a fost preluat dintr-o aceeași sursă terță (bunăoară, latina orientală, greco-romeica ori ansamblul lingvistic germanic), în contexte culturale cvasi-convergente.

6. *Istoriile* lui Herodot ne transmit atât primul set de termeni proprii geto-daci (preponderent antroponime și toponime, dar și etnonimul get, geți), cât și, mai ales indirect, date despre aria geo-demografică de circulație.

7. Inscripția este formulată de (și în atestă pe) Marcus Ulpius Celerinus, ofițer al legiunii I Adiutrix, care îndeplinea atribuții de *interpex Dacorum*, deci de traducător în relațiile cu dacii. De prisos să mai subliniem că această inscripție încheie definitiv orice speculație privitoare la o eventuală înrudire (reciprocă inteligibilitate) dintre latină și geto-dacă.

până atunci dominat de geto-dacă. În cursul acestor cel puțin opt secole de existența bine individualizată a realității lingvistice geto-dacice, așa cum ne-am străduit să semnalăm printr-o suită de articole de gen⁸, au fost consemnate în scris, în redactări greco-elenistice și romane⁹, peste 500 de unități de vocabular¹⁰ geto-dacic (preponderent toponime și antroponime, dar nu numai), cel puțin două asocieri sintactice (formula Decebalus per Scorilo și, înaintea ei, inscripția, probabil o frază întreagă, de la Kyolmen¹¹), precum și mai multe observații la realitatea lingvistică însăși, dintre care poate cea mai importantă rămâne cea a lui Strabon (Geografia 7, 3, 13), care certifică faptul că dacii și geții vorbesc aceeași limbă, după ce mai devreme (Geografia 7, 3, 10) ne asigurase că geții au o limbă comună cu tracii¹².

Așezate în corectă perspectivă cronologică, lucrurile sunt clare și în ceea ce privește ansamblul idiomurilor slave), chiar dacă aceasta este de natură să tulbure receptarea celor obișnuiți să perceapă acest vehicul lingvistic ca având o arhaicitate de-a dreptul preistorică. Primele atestări, mai mult sau mai puțin discutabile¹³, ale acestei realități lingvistice, pot fi identificate abia în secolul V d.Hr., adică într-un moment în care limba geto-dacă avansase ireversibil pe calea extincției: este vorba de consemnarea etnonimului slav, slavi (dar pentru un orizont de timp în care acesta abia dobânda sensurile identitate ulterior consacrate) și de câteva antroponime. Marea sinteză culturală asociată acestei realități lingvistice se va desfășura însă abia în secolele care urmează, procesul fiind desăvârșit în secolul IX. Eventualei obiecții că noul vehicul cultural-lingvistic s-a configurat pe fundamentul așa-zisilor protoslavi, trebuie să i se aducă numeroase amendamente. Populațiile uzual identificate (de altminteri, doar în epoca modernă) drept proto-slave – explicit, anții, sclavinii și veneții – ocupau, în primele secole ale erei creștine¹⁴, un areal foarte restrâns în sudul Poloniei actuale și

8. Ne referim la seria publicată în revista *Philologica Banatica*, editată de Societatea de Științe Filologice din România – Filila Timișoara (<http://philologica-banatica.ro/>), intervenția care formulează fondul generic al problemei purtând de altfel titlul *Criterii extrafilologice în analiza etimologică. Un patrimoniu încă neexplorat: fondul scris de cuvinte autohtone* – (nr. 2/2010, pg. 11-19, Ed. Mirton)

9. Ne referim aici exclusiv la cele identificate; o eventuală extindere a investigației în spații culturale de dincolo de vecinătatea aproiată a lumii geto-dacice (bunăoară, din Siria sau Egipt, arii cu care au existat contacte sistematice și de lungă durată) ar putea extinde semnificativ acest inventar.

10. De comparat această dimensiune a eșantionului cu cele 120-180 de poziții ale diferitelor redactări bazate pe metoda Hasdeu, care continuă să fie utilizată aproape exclusiv în exegeză, în vreme ce fondul scris este aproape cu desăvârșire ignorat.

11. Ignorată complet în discuțiile despre limba getică, inscripția de la Kyolmen (așezare situată la nord de Munții Haemus/Balcani) este, totuși, geografic și cronologic, obligatoriu de asociat regatului getic și nu doar unui areal generic tracic. În transliterare latină (și fără a putea oferi detalii despre sensul de citire sau eventualele abrevieri), ea se prezintă astfel: *ebar.zesasnenetesaigek.a / nblabaegn / nuasnletednuedneindakatr.s*

12. Avem atestată aici o situație de *continuum* lingvistic, în care componentele se poziționează reciproc ca graiuri sau dialecte.

13. În acest sens, o lectură edificatoare poate fi studiul lui Florin Curta *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c.500-700*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge 2007, cu versiunea în limba română *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște 2010.

14. A se vedea, în acest sens, detaliat tratate geografice ale lui Strabon (*Geografia*, vol I, II, III, trad. Vant-Ștef, Felicia, Ed. Științifică, București 1972, 1974, 1983) și Ptolemeu (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/gazetteer/periods/roman/_texts/ptolemy/home.html).

vestul Ucrainei actuale¹⁵, neformând un bloc demografic suficient (pentru a susține prin el însuși, o evoluție cu adevărat macroregională) nici ca dimensiune¹⁶, nici ca omogenitate culturală¹⁷, nici - și poate acesta este cel mai important aspect – ca stabilitate: spațiul așa-numiților protoslavi a fost radical bulversat de strămutările de amploare celto-bastarne (sec. IV-III î.Hr.), goto-gepide (sec. I-III d.Hr.), dar mai ales pan-hunice (sec. IV d.Hr.), ca să vorbim doar de cele mai importante, care au pus în mișcare mase de populație cel puțin comparabile ca ordin de mărime, au restructurat major locuirile din zonă și, implicit, au mădificat profilul cultural-lingvistic – contribuind totodată (într-o măsură care n-a făcut încă obiectul unor studii și evaluări pertinente) la acumularea factorilor ce aveau să declanșeze marea sinteză culturală eminentemente slavă din a doua jumătate a mileniului I creștin.

Așa stând lucrurile, este obligatoriu să luăm în considerare, și din perspectiva istoriei limbii (recte, a analizelor și reconstructelor de metodă etimologică), faptul că la această sinteză au luat parte, ca input-uri (implicit ca elemente de substrat), în ponderi, durate și intensități diferite, toate realitățile etno-lingvistice din macroregiunea balto-balcanică – așadar, inclusiv ansamblul pan-tracic, aflat la acea vreme, în întregul său, într-un proces maturizat de romanizare. De altfel, se poate afirma, în paradigmă civilizațională, că sinteza slavă a fost un proces reactiv și antisimetric la romanizare, mecanismele care l-au pus în mișcare ținând deopotrivă de succesiunea naturală a proceselor de aculturație, omogenizare și reidentizare și, respectiv, de convergența unor programe/opțiuni politice: acestea din urmă, nu întâmplător, promovate în arealul Imperiului Roman de Răsărit (în bazinul traco-daco-ilir, de romanizare recentă), sincron cu tendința de regrecizare a nucleului cultural-statal, preponderent de elite provenind din populații care nu pot fi asociate slavilor – cum prin excelență, au fost bulgarii turanici.

Încheind schițarea (fatalmente fugară) a relației cre a făcut obiectul intervenției noastre – dac vs. slav – revenim la titlul eseului de față, pentru a explicita metafora: așa cum Napoleon nu a putut fura ceasul lui Stalin (deși a ajuns la Moscova și a avut orașul la îndemână ca și cuceritor), din motivul banal că primul a trăit cu mult înaintea celuilalt, nici limba geto-dacă nu putea să împrumute cuvinte din fondul slav, fond care, pur și simplu, s-a configurat după ce durata de existență de sine stătătoare la vehiculului comunicațional al strămoșilor noștri s-a încheiat. În consecința, stăruința de a pune pe seama preluării din idiomurile slave a unor termeni precum Cerna, boier, barză, rus(tic) ș.a.m.d. – care sunt atestați în scris și fără loc de îndoială ca aparținând substratului autohton al limbii române (daco-române) – nu constituie altceva decât persistarea într-o gravă eroare de metodă. Iar consecvența nu este întotdeauna o calitate.

15. Acest areal era dominat de păduri și mari ansambluri mlăștionase și lipsit, la acel orizont de timp, de concentrări protourbane semnificative

16. Acesta este principalul argument pentru care ideea romantică a unei mari revărsări slave care ar fi ocupat în secolele VI-VII d.Hr. cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice trebuie drastic revizuită.

17. Dacă anții sunt tot mai mult percepuți (pe baza datelor arheologice și a analizei critice a izvoarelor) ca o populație iranoidă, mai mult sau mai puțin înrudită cu sciții, sarmații și alanii, în ceea ce privește veneții și sclavinii strabo-ptolemeici, singura certitudine este că aveau parte de vecinătăți balto-germanice.